

Germán Vargas

Fomentar una aliança mundial per al desenvolupament. Una perspectiva educativa i social

Resum

El compliment del termini fixat per a la realització dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (ODM) convida a una reflexió crítica. En aquest article, des d'una perspectiva educativa, s'analitza l'objectiu núm. 8, que fa referència al foment d'una aliança mundial per al desenvolupament i les seves implicacions per a la construcció d'un món més just, equitatiu i sostenible. Un procés, sempre inacabat, en el qual l'educació social, des del seu àmbit específic de l'Educació per al Desenvolupament (EpD), juga un paper rellevant per a l'emergència i consolidació del sentit d'interdependència, la responsabilitat i la generació d'una nova consciència d'humanitat i de ciutadania global.

Paraules clau

Educació, Cooperació, Desenvolupament, Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (ODM), Aliança

Fomentar una alianza mundial para el desarrollo. Una perspectiva educativa y social

El cumplimiento del plazo fijado para la realización de los Objetivos de Desarrollo del Milenio (ODM) invita a una reflexión crítica. En este artículo, desde una perspectiva educativa, se analiza el objetivo núm. 8 referido al fomento de una alianza mundial para el desarrollo y sus implicaciones para la construcción de un mundo más justo, equitativo y sostenible. Un proceso, siempre inacabado, en el cual la educación social, desde su ámbito específico de la Educación para el Desarrollo (EpD), juega un rol relevante para la emergencia y consolidación del sentido de interdependencia, la responsabilidad y la generación de una nueva conciencia de humanidad y de ciudadanía global.

Palabras clave

Educación, Cooperación, Desarrollo, Objetivos de Desarrollo del Milenio (ODM), Alianza.

Promoting a global partnership for development. A social and educational perspective

The possibility of meeting the deadline set for achieving the Millennium Development Goals (MDGs) invites critical reflection. The article analyzes, from an educational perspective, the eighth MDG, which is concerned with the forging of a global partnership for development and its implications for the construction of a more just, equitable and sustainable world. This always unfinished process is one in which social education, from the specific field of Education for Development (EjD), has an important role to play in the emergence and consolidation of a sense of interdependence, responsibility and the generation of a new awareness of humanity and of global citizenship.

Keywords

Education, Cooperation, Development, Millennium Development Goals (MDGs), Alliance

Com citar aquest article:

Vargas Callejas, Germán (2015).

"Fomentar una aliança mundial per al desenvolupament. Una perspectiva educativa i social".

Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 61, p. 74-92

ISSN 2339-6954

El plantejament dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (ODM), l'any 2000, va suscitar una renovada esperança en la possibilitat de comptar amb una estratègia global per a la superació dels principals problemes que afligeixen el benestar de les persones, especialment la pobresa extrema. Complerts els 15 primers anys d'aquests objectius planetaris, la seva avaluació deixa un gust agre dolç en tant que moltes de les metes no s'han acomplert (Nacions Unides, 2013); és més, les situacions de desigualtat s'han agreujat (Cooperació Espanyola, 2014). En aquest marc urgeix realitzar una anàlisi multidisciplinària, complexa i multidimensional dels èxits aconseguits amb els ODM, també des de l'educació, que en essència és la mare de totes les transformacions econòmiques, socials i culturals.

Considerant les idees precedents, en el present article es pretén: primer, reflexionar sobre els èxits derivats de l'Objectiu núm. 8 de Desenvolupament del Mil·lenni, centrat a *fomentar una aliança mundial per al desenvolupament* i, segon, analitzar aquests resultats des d'una perspectiva crítica en clau educativa i social.

Rellevància dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni per a l'educació social

L'educació social està totalment concernida amb el plantejament i desenllaç dels ODM (Caride, 2009a), l'assoliment o deriva dels quals constitueixen factors fonamentals per assolir millors condicions de vida per a les persones. L'educació social no és marginal en aquest procés; en gran mesura els seus propis objectius estan en joc, ja que des d'una perspectiva planetària els ODM remetent a qüestions com l'assoliment de la bona socialització, la garantia de condicions dignes d'existència, la creació de xarxes de col·laboració, de convivència, i la dinamització de processos socials i educatius que, a mig i llarg termini, facilitin l'accés a una vida amb oportunitats per a la satisfacció de les múltiples necessitats humanes, entre d'altres, l'educació (Pérez Serrano, 2003).

L'educació social com a disciplina formativa i professió d'intervenció socioeducativa no pot prescindir ni ignorar els processos i resultats que es desprenen de la implementació d'estratègies per a la consecució dels ODM, que remetent a qüestions cardinals com: la difusió, respecte i pràctica dels drets humans (Caride, 2009b), el gaudi de la cultura, la llibertat per a la creació autònoma i compartida del coneixement, l'accés a una educació de qualitat per a tothom, la superació de les injustícies i desequilibris en les relacions personals i socials, la integració de les persones en les dinàmiques de convivència i, en un sentit global, la recerca per mitjà de l'educació d'un millor destí per a tots.

L'educació social no pot prescindir ni ignorar els processos i resultats que es desprenen de la implementació d'estratègies per a la consecució dels ODM

S'observa una relació intensa i substancial entre els objectius de l'educació social i els ODM que obliga a observar l'educació com un factor transversal a tots els objectius de desenvolupament del mil·lenni

En diversos nivells s'observa una relació intensa i substancial entre els objectius de l'educació social i els ODM, una interacció de contingut i sentit que obliga a observar l'educació com un factor transversal a tots els objectius de desenvolupament del mil·lenni, en contrapartida, els èxits assolits constitueixen oportunitats per a la superació dels problemes que atorguen sentit i existència a l'educació social. Una relació bidireccional que en el pla global es planteja com una proposta mundial per a la superació dels problemes que limiten el benestar

humà i, a nivell local, com una educació social que pugna per fer realitat, amb subjectes situats i en circumstàncies concretes, les metes d'una existència més digna i menys vulnerable.

De la proposta als resultats: fomentar una aliança mundial per al desenvolupament

L'any 2000, en el marc d'efervescència i optimisme social derivat de la *Declaració del Mil·lenni* “la construcció d'un ordre internacional alternatiu, treballant junts com si es tractés d'una veritable família de nacions, es postulava [...] com un somni possible” (Caride, 2009a: 80); una aliança mundial per al desenvolupament que permetés posar fi a les asimetries globals que són un llast per al benestar i la convivència. Un propòsit amb el qual es comprometien tots els països signants de la Declaració, sobretot aquells que condicionen i orienten la ruta del desenvolupament. La perspectiva era transformar de manera gradual les estructures de cooperació per al desenvolupament i millorar els models de col·laboració entre els països, a més de regular les relacions entre les múltiples regions del globus (Alonso, 2005) tractant de superar el verticalisme nord-sud i ampliar els processos de col·laboració interna. En principi, la idea imposava comptar amb una estructura més sòlida i eficaç per generar processos de canvi i convivència, a més d'anar cimentant els fonaments per a la construcció d'un govern global, encarregat de crear condicions de coexistència democràtica i justa.

En un sentit més específic, l'objectiu núm. 8 amb les seves 6 metes i 16 indicadors estableix el compromís dels països rics per cooperar i prestar ajuda per al desenvolupament a les nacions més empobrides, facilitar els fluxos comercials en condicions avantatjoses, alleugerir el pes del deute i posar a l'abast de totes les persones les tecnologies de la informació i la comunicació, i els recursos mèdics necessaris per a una vida sana. En contrapartida els països empobrits i en vies de desenvolupament es comprometien a prestar més atenció al seu propi desenvolupament, sanear i mantenir l'estabilitat de les seves economies i centrar l'atenció en la satisfacció òptima de les necessitats humanes i socials (Economistes sense fronteres, 2014). El compromís era mutu i significatiu per a ambdues parts, pel que fa al compliment de l'objectiu i les seves metes prometien un major benestar.

En el marc dels ODM, el compromís de Fomentar una Aliança Mundial per al Desenvolupament va ser comprès i assumit des d'una dimensió econòmica, considerant els fluxos d'ajuda, les facilitats per al comerç i l'accés a les tecnologies de la informació i la comunicació com a factors centrals per dinamitzar aquesta Aliança. La recerca de consensos, encoratjats per una pretesa neutralitat ideològica, va evitar examinar en profunditat el significat cultural i social del concepte, l'opció economicista del qual domina les metes adjudicades a l'objectiu amb èxits que, a grans trets, es resumeixen en el quadre número 1:

Quadre 1: Assoliments de l'objectiu núm. 8

Objectiu núm. 8: fomentar una aliança mundial per al desenvolupament	
Meta	Indicadors
Meta 8.A: Atendre les necessitats especials dels països menys desenvolupats, els països sense litoral i els petits estats insulars en vies de desenvolupament	Només cinc països donants han assolit la meta de l'ONU pel que fa a ajuda oficial
Meta 8.B: Continuar desenvolupant un sistema comercial i financer obert, basat en regles establertes, predictibles i no discriminatòries	Els països en vies de desenvolupament aconsegueixen un major accés als mercats dels països desenvolupats Els països menys desenvolupats es beneficien més per les reduccions de tarifes, especialment en els seus productes agrícoles
Meta 8.C: Trampejar integralment amb el deute dels països en vies de desenvolupament	La càrrega del deute va disminuir per als països en vies de desenvolupament i continua molt per sota dels seus nivells històrics
Meta 8.D: En cooperació amb el sector privat, fer més accessible els beneficis de les noves tecnologies, especialment les d'informació i comunicacions	Creix la demanda de tecnologies de telecomunicació Internet continua sent inaccessible per a la majoria dels habitants del planeta Hi ha una gran bretxa entre els que disposen de connexió d'alta velocitat a Internet, la majoria en països desenvolupats, i els usuaris que utilitzen connexió telefònica

Font: Nacions Unides (2015): <http://www.un.org/es/millenniumgoals/global.shtml>

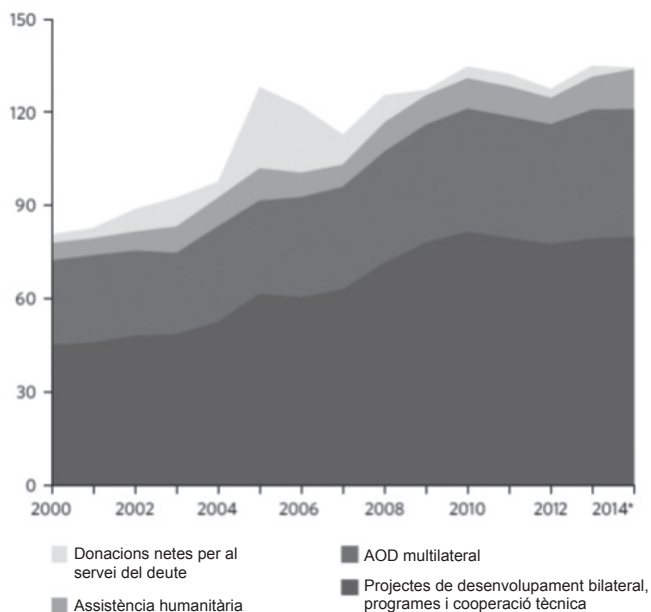
- a) L'assistència oficial al desenvolupament i l'atenció especial als països menys avançats (PMA)

La dotació de recursos econòmics per al finançament del desenvolupament en els països pobres ha estat, fins al present, una qüestió substantiva en les dinàmiques de cooperació. Aquesta preocupació es remunta als anys 70, quan en el marc d'una conferència sobre el comerç i el desenvolupament de

les Nacions Unides, al maig de 1972, els governs dels països es comprometen a lliurar l'equivalent al 0,7% del seu PNB com a part de l'assistència oficial per al desenvolupament (AOD), donant compliment a una idea que va sorgir per primera vegada el 1969 a l'*Informe sobre Desenvolupament Internacional*, ratificada per les Nacions Unides el 1970 (Gimeno i Andrés, 2005).

Des d'una anàlisi global, el 2015, prenent com a punt de partida el moment de la Declaració del Mil·lenni, s'observa un panorama optimista: "L'assistència oficial neta per al desenvolupament (AOD) proveïda pels països membre del Comitè d'Assistència per al Desenvolupament (CAD) de l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE) va augmentar un 66% entre els anys 2000 i 2014 [...]. Tanmateix, després d'arribar al seu punt màxim el 2013, l'assistència oficial per al desenvolupament dels membres del CAD va totalitzar 135.200 milions de dòlars el 2014, marcant un lleu descens de 0,5% en termes reals" (Nacions Unides, 2015: 62). El compliment d'aquest compromís, malgrat la seva tendència ascendent, ha estat dispar i desequilibrada; pel que fa a alguns països com Dinamarca, Luxemburg, Noruega, Suècia i el Regne Unit van continuar superant l'objectiu de l'assistència oficial (*Ibidem*), d'altres com Espanya, Alemanya i França no han aconseguit arribar a la meta del 0,7 (Oxfam Intermón, 2014).

Gràfic 1: Assistència Oficial per al Desenvolupament (AOD) procedent dels països desenvolupats, 2000-2014 (milers de milions de dòlars constants del 2013)

Font: Nacions Unides (2015: 62).

L'increment de l'AOD en els tres últims lustres no ha anat de la mà d'una distribució uniforme ni s'ha regit per criteris d'equitat, perjudicant les economies dels països menys avançats, incidint negativament en la realització dels seus projectes de desenvolupament, sobretot si es té en compte que un percentatge significatiu d'aquests ajuts han estat orientats a l'alleujament del deute extern (Economistes sense fronteres, 2014). Així, "les dades preliminars per al 2014 mostren que l'assistència oficial per al desenvolupament bilateral per a l'Àfrica subsahariana (on estan situats la majoria dels PMA) va disminuir en 5% en termes reals des de l'any anterior" (Nacions Unides, 2015: 63).

L'important però encara insuficient AOD és un element central per a la construcció d'una aliança global per al desenvolupament. Els canvis significatius en les economies i en els processos de transformació social han d'estar acompanyats d'un bon suport financer, almenys durant el període d'estabilització fins a l'assoliment d'un cert nivell de sostenibilitat, en cas contrari, els projectes empresos, com succeeix actualment, són de curta durada, i seu funcionament es limita al flux d'inversió externa. L'increment o reducció de l'AOD afecta en sentit positiu o negatiu, especialment, als programes de naturalesa educativa, d'equitat de gènere o de resolució de problemes socials, el pressupost dels quals depèn, en molts casos, de l'ajuda externa.

El flux de l'AOD no sempre s'ajusta a les necessitats socials o educatives de les nacions més empobrides, els criteris de distribució sovint estan condicionats pels interessos conjunturals dels països desenvolupats, que inverteixen els seus recursos en funció dels rèdits que els mateixos poden reportar, sense considerar, com exigeixen els ODM, les necessitats especials dels països menys desenvolupats (Gimeno i Andrés, 2005), és el cas dels països de l'Àfrica subsahariana la recepció de la qual d'AOD s'ha vist reduïda en un 5% (Nacions Unides, 2015). Aquesta situació dificulta la construcció d'una Aliança Mundial per al Desenvolupament, en la mesura que limita les capacitats dels països menys avançats i en vies de desenvolupament per posar en marxa processos sostenibles i eficaços de transformació, perpetuant les situacions de dependència i verticalitat que denunciava Nuscheler (1996) en l'última dècada del segle passat.

L'increment o reducció de l'AOD afecta en sentit positiu o negatiu als programes de naturalesa educativa, d'equitat de gènere o de resolució de problemes socials

b) Abordar de manera exhaustiva el deute dels països en desenvolupament i facilitar els fluxos comercials

L'assoliment del benestar en els països menys avançats i en vies de desenvolupament, previ al plantejament dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni, ha estat condicionat per l'amortització i el pagament d'interessos dels deutes contrets, que en alguns casos encara formen part de l'herència llegada per les dictadures. El flux de recursos per cobrir els interessos del deute incrementa el nivell de vulnerabilitat econòmica i social dels països, dificultant projectes emancipadors en el camp educatiu, sanitari o de prestació de serveis bàsics (Sachs, 2005). L'estrangulament dels Estats, via interessos de deute, trenca amb la dinàmica d'atenció a necessitats fonamentals,

entre d'altres, l'educació de qualitat, que a mig i llarg termini incrementen els nivells de dependència i la incapacitat per sortir del cercle viciós de la pobresa (Nuscheler, 1996), pel fet que neguen als països la possibilitat de comptar amb un capital humà que orienti de manera adequada les estratègies del seu desenvolupament.

Durant els 15 anys corresponents a l'aplicació de les estratègies per a la realització dels ODM, la càrrega del deute ha disminuït significativament, sobretot en la primera dècada del segle XXI (Nacions Unides, 2015). Una dada esperançadora, que permet concebre nous escenaris per a la cooperació i el desenvolupament, amb majors marges per a la col·laboració i la concreció d'aliances en termes democràtics. Segons l'Informe dels ODM "el 2013, la càrrega del deute dels països en desenvolupament va ser de 3,1%, mesurat com la proporció del servei del deute extern respecte als ingressos per exportacions. Això va significar una important millora en comparació a la xifra del 12,0% de l'any 2000" (Nacions Unides, 2015: 66). Les seves conseqüències han estat positives, sobretot en el context llatinoamericà, on molts programes socials s'han vist beneficiats per la menor pressió exercida pels compromisos del deute, així "la caiguda de la càrrega del servei del deute es va convertir en una millor administració del deute, l'expansió comercial i un alleujament substancial del deute per als països més pobres. Les condicions de préstec atractives en els mercats de capital internacionals han estat més recentment un factor addicional" (*Ibidem*); elements que en el seu conjunt han permès, als governs, abordar de forma més folgada els desafiaments que planteja la pobresa.

L'educació en el seu sentit més ampli, com a formació de ciutadans, juga un paper central

Malgrat la seva visió optimista, l'informe dels ODM de 2015 adverteix que "és probable que en el futur el coeficient d'endeutament dels països en desenvolupament augmenti a la llum del fràgil panorama mundial [...]". En particular, l'augment dels nivells de deute a curt termini i les càrregues dels serveis del deute indiquen una creixent vulnerabilitat" (Nacions Unides, 2015: 66-67). Un context advers on "els ciutadans han d'exigir als seus governs un endeutament responsable, idea que enllaça amb la proposta dels moviments socials, també europeus, per la determinació i no pagament del deute il·legítim. S'ha d'estendre aquesta exigència als creditors, pel que fa a les condicions, finalitats i conseqüències dels seus préstecs" (Economistes sense fronteres, 2014: 30), processos en els quals l'educació en el seu sentit més ampli, com a formació de ciutadans, juga un paper central.

c) Accés a tecnologies de la informació i la comunicació, i dotació de medicaments a preus assequibles

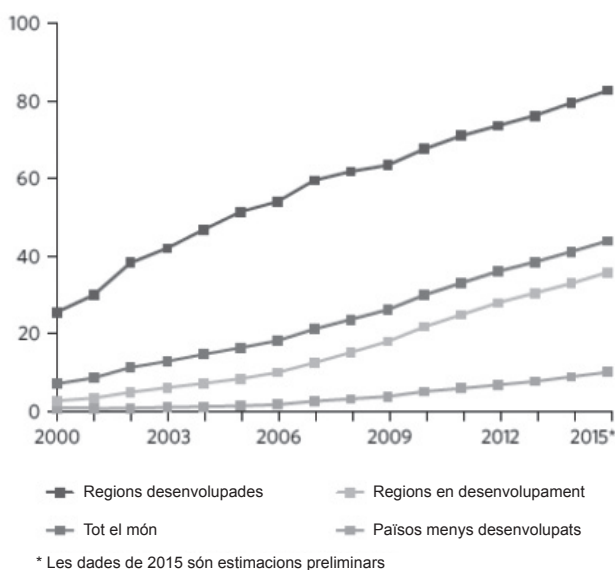
A més dels fluxos econòmics en forma d'ajuda, préstecs o gestió del deute, també es va considerar que una proposta d'Aliança Mundial per al Desenvolupament havia d'integrar l'accés a les noves tecnologies de la informació i la comunicació, constituint un pressupost elemental per a l'acceleració dels canvis econòmics i socials que, des d'una perspectiva sanitària, es comple-

menten amb la dotació de medicaments en condicions favorables. Aquest últim aspecte ocupa un espai exigü en l'informe dels ODM de 2015, limitant-se a afirmar que les dades per argumentar aquest apartat són mínimes, encara que hi ha informació que suggereix una millora.

Quant a l'accés a les tecnologies de la comunicació i la informació, en general, s'observa que "si s'utilitzen indicadors com el número de línies de telèfon fix i mòbil i número d'usuaris d'Internet s'observa com l'accés a les TIC continua augmentant, en particular pel que fa a telefonia mòbil i a banda ampla" (Economistes sense fronteres, 2014: 31). Aquesta tendència és beneficiosa per al desenvolupament de les nacions, ja que les TIC, més enllà de la comunicació interpersonal, constitueixen un suport important per al desenvolupament de l'agricultura sostenible, la seguretat alimentària, la reducció de la fam, l'accés a fonts sostenibles d'energia, el govern electrònic i altres qüestions rellevants per al benestar humà.

Gràfic 2: Quantitat d'usuaris d'Internet per cada 100 habitants per nivell de desenvolupament, 2000-2015

Font: Nacions Unides (2015: 68).

En termes generals és encoratjador l'increment exponencial de l'accés als mitjans de gestió del coneixement i la informació virtual, tot i que es tracta d'un creixement que no tanca la bretxa digital entre les nacions i que, menys encara, no assegura un ús efectiu dels mitjans d'informació. Tant en quantitat com en qualitat, l'accés i ús d'Internet és menor en els països menys avançats i en desenvolupament davant les nacions desenvolupades, així, "la divisió digital és particularment pronunciada pel que fa a l'ús d'Internet i a la qualitat d'accés. Per exemple, només un terç de la població en països en

desenvolupament fa servir Internet, en comparació amb el 82% en els països desenvolupats. El contrast és encara més dràstic a l'Àfrica subsahariana, on menys del 21% de la població fa servir Internet, i en els països menys avançats on la xifra es troba per sota del 10%" (Nacions Unides, 2015: 68).

La diferència en nombre i ús d'Internet s'agreuja quan es constata que el simple accés no assegura l'assoliment automàtic d'objectius de desenvolupament en àmbits com, per exemple, l'educació o la millora dels sistemes de govern, que necessiten de processos educatius i participatius complexos, la manca, sobretot en contextos empobrits, segueix incrementant la bretxa digital, perpetuant situacions cròniques de subdesenvolupament.

Crítiques a la proposta i implementació de l'Aliança Mundial per al Desenvolupament

La unió de voluntats per construir un món més cooperatiu i interdependent implica el treball amb qüestions de caràcter cultural, polític i educatiu

L'esforç sincer per fomentar una Aliança Mundial per al Desenvolupament ha de tenir en compte factors que se situen més enllà del mer compromís econòmic. La unió real de voluntats per construir un món més cooperatiu i interdependent, ineludiblement, implica el treball amb qüestions de caràcter cultural, polític i educatiu. No es tracta només d'incrementar una determinada suma de recursos per a la cooperació o d'optimitzar la gestió del deute i l'intercanvi comercial, al conjunt de metes plantejades en l'Objectiu núm. 8 s'hi han de sumar, entre d'altres, el compromís dels governs per millorar la convivència entre les diverses cultures, l'esforç per crear mecanismes per a l'enteniment mutu, la generació de polítiques adequades per a la convivència i la resolució pacífica i duradora dels conflictes armats.

Situant-nos en el marc real i limitat de l'Objectiu núm. 8, les seves metes i indicadors, la crítica més estesa destaca que es singularitzen per la seva indefinició i vaguetat, i que aquest objectiu es limita a la declaració de bons propòsits que no responsabilitzen els països ni els seus agents i agències de desenvolupament. En termes reals aquest objectiu no ha estat acomplert, l'escassa definició d'indicadors i el seu caràcter no vinculant han donat lloc a una actitud laxa, sobretot per part dels països més desenvolupats. Des d'una perspectiva global són pocs els compromisos assumits per canviar estructuralment els sistemes de cooperació, de reducció de deute i, també, de millora dels processos d'intercanvi comercial. No es pot dir el mateix de l'extensió i l'accés a les TIC, l'expansió de les quals respon més a una lògica econòmica d'obertura de mercats que a una voluntat de cooperació.

Una altra crítica recurrent als ODM es va centrar en la seva escassa orientació cap al coneixement, l'aprofundiment analític i la intervenció en les causes dels problemes que generen pobresa, injustícies i conflictes al món. Aquesta observació s'aplica de forma precisa a l'Objectiu núm. 8, que ha

pretès forjar una possible aliança mundial per al desenvolupament sense aturar-se en qüestions de fons, és a dir, en les causes de la inestabilitat, la carència, l'inequitatiu intercanvi comercial i els rigors del deute extern. Des d'una perspectiva superficial, sobretot intervencionista i centrada en els resultats, es va concebre la lluita contra la pobresa extrema com la base per a la transformació dels problemes. “Se n'identificaven els símptomes, però no s'al·ludia al marc de polítiques a nivell nacional i internacional que els feia possibles” (Cooperació Espanyola, 2014: 9).

Sense una perspectiva integral del desenvolupament i una orientació compartida sobre les seves exigències és impossible coordinar una estratègia global i participada per tots

La confluència d'esforços i propòsits per a l'assoliment d'un escenari millor de desenvolupament també va ser frustrat per l'aparent concentració dels ODM en els països menys desenvolupats, deixant de banda el compromís i esforç conjunt que havien de fer els Països de Renda Mitjana (PRM), igual que els països desenvolupats, l'esforç dels quals es va centrar sobretot a oferir recursos, des de tots els punts de vista insuficients per l'assoliment de les metes formulades. Aquesta divergència de compromisos va provocar que cada país o regió, en funció de la seva situació específica, fos donant les respostes oportunes i possibles al marge d'una estratègia global de desenvolupament. En aquest marc és difícil la consolidació d'una aliança mundial que necessita de compromisos compartits, diferents en funció de la capacitat i nivell de desenvolupament de cada país. Sense una perspectiva integral del desenvolupament i una orientació compartida sobre les seves exigències, responsabilitats i implicacions és impossible coordinar una estratègia global i participada per tots, i més quan els interessos nacionals-empresarials entren en conflicte.

Després de quinze anys per a concretar una Aliança Mundial per al Desenvolupament els avenços són escassos. La creació d'un món cooperatiu i solidari forjat a partir del foment d'una associació per superar situacions de pobresa, desigualtat i injustícia segueix sent una utopia, sobretot quan de manera gairebé intencionada s'ignoren qüestions substantives per a la seva consecució, ahora que es multipliquen els factors que en limiten l'assoliment:

- Els *conflictes armats* i l'exigu interès per resoldre'ls constitueixen una de les causes més significatives de la violència i els desequilibris en el món. En un context mancat de pau és difícil la construcció cultural, la convivència social i, encara ho és més, la posada en marxa de processos de desenvolupament que millorin la qualitat de vida de les persones. Les guerres limiten les possibilitats humanes en totes les seves dimensions, i són la causa més propícia per encarrilar les persones i les seves societats al cercle de la depauperació i el subdesenvolupament.

En el context actual els conflictes armats han incrementat de manera exponencial el nombre de desplaçats, 60 milions al món segons l'ACNUR. Una realitat que limita la construcció d'una aliança mundial per al desenvolupament i provoca un efecte contrari, com ocorre a Europa amb el reforç de les fronteres i l'edificació de tanques per frenar l'avenç inexorable dels re-

Els desplaçats constitueixen l'evidència més punyent de la incapacitat dels governs per crear una aliança mundial

fugiats. La situació dels desplaçats també s'estén a altres col·lectius que per motius de conflicte, fam, inseguretat o problemes causats pel canvi climàtic es veuen obligats a abandonar el seu entorn per buscar millors oportunitats vitals. Els desplaçats constitueixen l'evidència més punyent de la incapacitat dels governs per crear una aliança mundial que els eviti el patiment i asseguri, mínimament, un espai sense conflictes per a la supervivència.

- La creixent *desigualtat* no permet ser optimista en relació amb l'assoliment d'un major equilibri social. Els ODM, tot i haver centrat el focus en la reducció de la pobresa amb un èxit relatiu, no han aconseguit evitar l'ampliació de les bretxes de desigualtat entre les nacions, les regions i les persones; és més, el model econòmic productivista, desequilibrat i exclouent s'està generalitzant, amb conseqüències negatives per a la convivència. El 21 de setembre del 2014 *eldiario.es* publicava que en termes reals, tot i el creixement econòmic del 75% del PIB mundial entre 1990 i 2010, segons dades del Banc Mundial, hi ha hagut un augment de les desigualtats en moltes de les seves expressions: dins els països i entre ells; en els països en desenvolupament i en els considerats desenvolupats. Des de la perspectiva dels ciutadans, crida l'atenció que les 85 persones més riques del món posseeixen la mateixa riquesa que la meitat de les persones més pobres del planeta. La desigualtat ha assolit màxims històrics en molts països i va en augment (Oxfam Intermon i UNICEF, 2015).
- La *preeminència dels interessos nacionals i regionals* sobre l'interès global continua sent un handicap constant en l'intent de configurar una aliança mundial per al desenvolupament, aspecte que també és visible en el plantejament estratègic dels ODM, la realització dels quals ha implicat un major esforç per part dels països menys avançats i d'aquells que estan en vies de desenvolupament, en comparació amb les exigències i responsabilitats de les nacions riques, per a les quals no s'han establert indicadors vinculants ni s'han exigit metes concretes, per exemple en el finançament del desenvolupament. Els interessos nacionals i regionals s'han exacerbat durant aquest segle, a causa de la competència pel control geopolític, econòmic i de recursos a nivell mundial, un fet que dificulta l'esforç cooperatiu, limitant les accions significatives de coordinació i foment d'una aliança global per al desenvolupament a les accions de les Nacions Unides. Aquesta visió negativa també es trasllada a les accions dels ciutadans, així ho expressen Marchesi i Martín (2015: 18) quan afirmen que "en un món cada vegada més globalitzat i interdependent, els desitjos d'una bona part de la societat desenvolupada caminen en direcció oposada: nacionalisme, tancament de fronteres, desencontre i defensa dels interessos propis enfront dels projectes col·lectius".

Entre aquestes qüestions, escassament abordades, n'hi ha altres que han estat ignorades de manera deliberada: aspectes de fons la realització dels quals va més enllà d'un compromís burocràtic, per incidir en la transformació profunda de l'organització del poder, dels mecanismes de participació ciutadana i dels processos de comprensió i construcció cultural.

- La *Governança global* és un tema que continua sent emergent a l'agenda de les nacions, malgrat els urgents i significatius problemes globals que precisen de l'acció coordinada i compartida a nivell mundial. Qüestions com la pobresa, el canvi climàtic, els conflictes armats, la destrucció dels ecosistemes, etc., només poden ser abordats de manera eficaç a partir de l'exercici just d'un poder global, responsable d'organitzar les accions i els recursos per a l'assoliment d'un benestar planetari. Malauradament els ODM i ODS no tenen aquest horitzó, la seva funció es limita a la satisfacció de necessitats urgents, sense considerar processos de llarg alè que canviïn la nostra manera de ser, de viure i conviure entre tots. Una aliança per al desenvolupament pot constituir un primer nivell per a la constitució d'un govern planetari, que garanteixi una millor organització del món i una equitativa distribució dels fruits del desenvolupament.
- L'*aliança de civilitzacions* és una proposta que sorgeix de la iniciativa de l'expresident d'Espanya Rodríguez Zapatero el 2004, i és assumida per les Nacions Unides amb l'objectiu de "treballar per la destrucció del mur d'incomprensió que s'ha anat construint al llarg de segles entre Occident i el món àrab i islàmic" (García, 2009: 7). Aquesta aliança, en termes de Sampaio (2011: 17) "es pot encarar també com un complement indispensable per als ODM", pel fet que pretén l'assoliment d'una millor convivència cultural entre orient i occident, basada en l'enteniment mutu, el diàleg, la comprensió i la cooperació intercultural (*Ibidem*). La seva intenció és respondre a la consciència creixent de diversitat cultural i religiosa a partir de mecanismes democràtics que assegurin l'equilibri, el respecte, la justícia i la pau. En essència, l'aliança de civilitzacions pretén millorar la situació humana en el pla de la seguretat, l'estabilitat i la pau, desactivant sobre la base del diàleg els focus de conflicte entre les civilitzacions.

Amb una perspectiva global, entre el 2007 i el 2011, l'organisme de les Nacions Unides va dur a terme el seu primer pla d'acció d'Aliança de Civilitzacions de les Nacions Unides (UNAOC), amb la finalitat de facilitar i potenciar les relacions entre els pobles, més enllà de les qüestions religioses i culturals. Les estratègies aplicades per a aquest propòsit han estat múltiples, entre les quals destaquem l'educació com un factor rellevant per a la transformació de mentalitats i comportaments, un mitjà útil per millorar la comprensió, la convivència intercultural i el foment de la cooperació internacional, que compti amb la participació de les persones, les institucions i les comunitats.

La incidència real d'aquesta aliança ha estat escassa, en gran mesura ha passat desapercebuda: un bon propòsit més d'alguns representants de govern i el Secretari General de les Nacions Unides. La seva irrellevància institucional coincideix amb els escassos recursos humans i econòmics aportats per a la seva implementació (Sampaio, 2011), que contrasta amb la importància i actualitat mundial del tema que, en gran mesura, no es té en compte en el plantejament dels ODM i, de cara al futur, tampoc no és rellevant en la construcció dels objectius de desenvolupament sostenible (ODS).

- La *participació ciutadana* és una altra dimensió oblidada en el propòsit de fomentar una Aliança Mundial per al Desenvolupament, que s'ha centrat en una visió economicista i mercantilista de la cooperació i la convivència. Un error que visibilitza el concepte esbiaixat de desenvolupament que ha guiat la construcció dels ODM. Parafrasejant els precursors de les Nacions Unides, Mayor Zaragoza (2009: 21) reivindica la participació ciutadana, quan expressa: “tal com lúcidament van establir els fundadors de les Nacions Unides, són ‘els pobles’ els únics que poden aconseguir aquest canvi radical [...]. El segle XXI serà possiblement el segle de la gent [...] –tots diferents, tots units per uns principis universals–, ésser actors, protagonistes, ciutadans del món en plenitud”.

Prendre en compte els individus com a subjectes polítics, capaços d'incidir i decidir sobre el seu propi futur

Mirant al futur i considerant l'escàs compliment de l'Objectiu núm. 8 i la seva insuficient incidència en la concreció d'una aliança efectiva per al desenvolupament, en l'informe del High Level Panel de 2013, encarregada per les Nacions Unides per preparar l'escenari Post 2015, en termes de Martínez (2015: 13), “s'assenyala el paper específic que els diferents actors han de jugar. Proposa, per això, una aliança multiactor i multinivell en què diferents actors estan cridats a contribuir a les aspiracions de desenvolupament proposades a l'agenda: els Estats (atorga diferents papers als països “en desenvolupament” i a la resta dels països), les autoritats locals, les institucions internacionals, les empreses, les organitzacions de la societat civil, les fundacions, altres entitats filantròpiques i inversors d'impacte social, els científics i acadèmics i les persones”. En altres paraules: una crida a prendre en compte els individus com a subjectes polítics, capaços d'incidir i decidir sobre el seu propi futur i, alhora, una apel·lació a la responsabilitat.

El substrat educatiu d'una Aliança Mundial per al Desenvolupament

La creació d'un entorn de vida més solidari, cooperatiu i just, a més del plantejament d'objectius de desenvolupament, en paraules de Caride (2009a: 94) implica “programes i actuacions que suposin un canvi –en molts aspectes radical– de les mentalitats i actituds des de les quals pensem i actuem en nom del desenvolupament”. Canvis suscitats a través de processos educatius que donen lloc a la gestació i consolidació de formes de vida més recíproques, que en el sentit ple d'allò social tinguin en compte l'altre, als altres com a subjectes polítics lliures, dignes i intel·ligents, capaços de transformar-se i mutar el seu entorn. Per a això, necessitem “educar-nos per conèixer, comunicar i conviure amb la diversitat, per la interdependència recíproca de la comuna pertinença” (Rodríguez, 2009: 122-123).

De forma equivocada els planificadors del desenvolupament i els arquitectes del sistema mundial de cooperació van pensar que la simple injecció de recursos oferiria resultats “màgics” de benestar. Una perspectiva pragmàtica

en què aspectes tan substantius com “una estratègia de desenvolupament incloent i sostenible, com la creació de capacitats productives i ocupació, el disseny de polítiques macroeconòmiques estables, la coordinació per a un entorn internacional favorable al desenvolupament, l'equitativa i sostenible gestió dels recursos naturals o la construcció d'una governança democràtica i eficient van quedar exclosos”. (Cooperació Espanyola, 2014: 9). En essència: erigir un nou sistema de vida al marge de les decisions, els interessos i la capacitat d'elecció i incidència dels veritables actors del desenvolupament, les persones.

No es pot confiar exclusivament els mecanismes del canvi global –del desenvolupament– als mercats, les empreses o a un conjunt de governants regits pels seus interessos i els de la seva comunitat de referència. Cal apel·lar a l'educació com una pràctica que encoratja la participació social i les accions que atorguen identitat i sentit als canvis en els contextos locals. Sense una bona educació i l'acció compromesa dels educadors, en el nostre cas socials, serà més difícil generar una nova consciència de ciutadania i d'humanitat, caracteritzada pel seu sentit de cooperació, interdependència i responsabilitat planetària. Una aliança eficaç per al desenvolupament, ineludiblement, ha d'estar fonamentada en processos educatius innovadors, participatius i dialògics, que assegurin la plena integració de les persones en la tasca comuna del desenvolupament.

Sense una bona educació i l'acció compromesa dels educadors, serà més difícil generar una nova consciència de ciutadania i d'humanitat

L'educació social com a Educació per al Desenvolupament

Una postura propositiva exigeix plantejar alternatives de construcció d'una aliança més eficaç i democràtica per al desenvolupament, en aquesta línia cal preguntar-se: què aporta l'educació social a aquest procés?, quines han de ser les estratègies educatives més adequades per a la construcció d'una aliança mundial per al desenvolupament?, en quin àmbit d'aquesta aliança l'educació juga un paper decisiu? Respondre a aquestes qüestions convida a la reflexió i la intervenció des de l'educació social i els seus àmbits tradicionals i emergents, com per exemple, l'Educació per al Desenvolupament (EpD), que en l'última dècada d'aquest segle s'està consolidant com un àmbit més per a l'exercici de la tasca formativa dels educadors socials.

L'EpD ha d'integrar l'acció i participació ciutadana al procés de construcció d'una Aliança Mundial per al Desenvolupament, destacant que les persones constitueixen la base de tota aliança duradora, més enllà de contractes i compromisos econòmics i mercantils. No es pot pretendre establir sistemes de cooperació sense comptar amb els agents d'aquesta acció, ja que construir una Aliança per al Desenvolupament a esquenes dels ciutadans incrementa el risc del fracàs, tal com ha succeït amb els ODM, l'escàs èxit dels quals es

deu, entre altres coses, a la seva insuficient socialització i deficient integració de la societat civil en la seva elaboració i posada en marxa. Un error que ha pretès ésser corregit en la preparació dels objectius de desenvolupament sostenible (ODS), que regiran el rumb i el ritme del desenvolupament entre el 2015 i el 2030.

L'EpD, definida com un “procés educatiu (formal, no formal i informal) constant encaminat, a través de coneixements, actituds i valors, a promoure una ciutadania global generadora d'una cultura de la solidaritat compromesa en la lluita contra la pobresa i l'exclusió, així com amb la promoció del desenvolupament humà i sostenible” (AECID, 2009: 62), com a tal aspira a un protagonisme rellevant en el marc dels ODS. El desafiament és substantiu, es tracta de dinamitzar i mobilitzar la societat perquè assumeixi compromisos de cara a la reducció de la pobresa, l'abolició dels conflictes armats, la consecució d'un món més just i la formació d'un ésser humà més respectuós i compromès amb la cura de les persones i l'entorn vital.

L'educació social a través de l'EpD no pot influir de manera directa en les polítiques de cooperació, però sí en la dinamització social

L'educació social a través de l'EpD no pot influir de manera directa en les polítiques de cooperació, però sí en la dinamització social i en l'acció de formar els membres de la societat civil perquè exerceixin els seus drets i siguin conscients del seu poder ciutadà enfront dels interessos i accions dels governs, les institucions mundials, el sistema econòmic i el mercat. Per les seves dimensions, educativa i formativa, de sensibilització, d'investigació i d'incidència política i mobilització social (Ministeri d'Afers Estrangers i de Cooperació, 2007), l'EpD constitueix una de les eines i estratègies fonamentals per generar polítiques i processos de desenvolupament que atenguin les necessitats i expectatives de les persones. Per tant, per al foment i la consolidació d'una Aliança Mundial per al Desenvolupament els fonaments de la qual, tal com s'albira en els ODS, siguin la participació democràtica, la responsabilitat compartida entre els actors del desenvolupament, la inversió de recursos en el benestar de les persones i el compromís amb la creació d'un món més sostenible on la vida sigui digna de ser viscuda. Es tracta de mobilitzar totes les potencialitats educatives per a “inculcar un nou humanisme, una nova *paideia* per a l'home planetari” (Rodríguez, 2009: 122).

Els desafiaments que planteja la realitat a l'EpD són majúsculs, sobretot considerant les seves múltiples i complexes dimensions i objectius que en termes de Vargus (2014: 14-15) són:

- Educar per al foment i exercici d'una ciutadania democràtica, crítica, activa i compromesa amb el desenvolupament humà i la transformació, en condicions d'equitat social, ecològica i econòmica, de l'àmbit local i global, al sud i al nord.
- Formar per a la comprensió crítica, analítica i fonamentada de la realitat i, sobretot, dels processos socials, econòmics, polítics i culturals que generen desigualtat, injustícia i pobresa en el món.

- Conscienciar sobre les causes i les conseqüències de les desigualtats (en la distribució de la riquesa i el poder) al món, destacant la capacitat i responsabilitat dels ciutadans en la transformació dels contextos i circumstàncies d'injustícia.
- Promoure la creació i consolidació d'una consciència d'interdependència interpersonal, intergeneracional, local i internacional, que cristal·litzi en la creació de xarxes a escala local i global per a la lluita contra la pobresa i l'exclusió, a més de la generació d'aliances, més enllà de l'àmbit de la cooperació al desenvolupament, entre els múltiples moviments socials dinamitzats pels ciutadans del món.
- Fomentar la cooperació entre els ciutadans i actors dels processos de desenvolupament que afavoreixi l'intercanvi de coneixements, experiències, productes i dinàmiques d'incidència política local i global, orientades a transformar les estructures d'injustícia, en la línia de promoure accions compartides per al desenvolupament just, equitatiu i sostenible de les societats.
- Desenvolupar competències, valors i actituds en la ciutadania que facilitin el sentiment i el treball comunitari, solidari i just, en la línia d'aconseguir canvis en la realitat i un major control sobre la pròpia existència individual i col·lectiva.
- Destacar la dimensió política de l'EpD compromesa amb la construcció d'un nou model de democràcia i de ciutadania singularitzada per persones participatives i conscients de la seva responsabilitat en el present i futur de la societat global.

De forma coherent amb aquests objectius l'EpD, en el marc de l'educació social, té reptes presents i futurs de gran calat en la lluita contra la pobresa, la integració social de les persones, la constitució d'una aliança mundial per al desenvolupament i, en definitiva, en l'assoliment de condicions de vida més dignes per a tothom.

Conclusions

Indubtablement, la Declaració del Mil·lenni i la proposta dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (ODS) constitueixen una primera etapa del compromís mundial per al desenvolupament. Els seus grans mèrits han estat: primer, posar sobre la taula la necessitat d'abordar de manera conjunta i solidària els grans problemes de la humanitat; segon, mobilitzar els agents del desenvolupament perquè es comprometin amb objectius concrets de transformació socioeconòmica i de governança mundial; tercer, crear mecanismes incipients per a mesurar els resultats derivats dels ODM i, finalment, haver iniciat una dinàmica sense retorn en la conscienciació i l'acció mundial per al desenvolupament, que en els propers quinze anys seguirà el seu rumb sota el denominatiu d'Objectius de Desenvolupament Sostenible.

En el context present, la cooperació per al desenvolupament segueix sent un imperatiu, en paraules d'Unceta (2013: 27): “en un món com l'actual, creixentment desregulat i a mercè dels mercats, la cooperació és més necessària que mai. D'altra banda, ja no són possibles les propostes exclusivament nacionals, i els processos de desenvolupament estan més interconnectats que mai, per la qual cosa tot just hi ha marge per a solucions autònomes. En aquestes circumstàncies, la cooperació per al desenvolupament continua sent imprescindible per superar la pobresa i procurar un món més just, equitatiu i sostenible”.

Des d'una perspectiva crítica, no es pot parlar dels ODM en termes d'èxit

Des d'una perspectiva crítica, no es pot parlar dels ODM en termes d'èxit. Pablo Martínez Oses, coordinador de la “Plataforma 2015 y más”, en una entrevista per a la publicació digital, *mundonegro.com*, resumia les frustracions de la seva avaluació: “no es pot ser optimista. Els objectius comporten 21 metes mesurades per 60 indicadors i el 74 per cent no es compliran. A l'Àfrica subsahariana la situació és desesperant. En els millors casos, tenim països que no compliran l'objectiu de reduir el percentatge de pobresa a la meitat fins d'aquí a 150 o 200 anys. I tenim països on la situació és més greu que fa 20 anys. Els ODM no han servit de gaire perquè les polítiques internacionals avancin en matèria de justícia, pau i desenvolupament”. En la mateixa línia, sense menysprear els èxits, en el marc de l'objectiu núm. 8, tampoc no s'han realitzat grans avenços, és més, els actuals conflictes armats (Síria, Palestina, Sudan, Afganistan, Iraq...), han posat en evidència la incapacitat mundial per regular la convivència. L'esmentada Aliança Mundial per al Desenvolupament segueix sent un objectiu inabastable, una situació que serà constant en el futur si no es canvia de perspectiva i es va més enllà de les seves dimensions economicistes i mercantilistes, per concretar una aliança per al desenvolupament que també integri les necessitats i interessos de la societat civil i la participació ciutadana com a premissa per a la creació d'un sistema de governança global.

Entre el relatiu èxit dels ODM i els desafiaments que proposen els ODS, l'educació continua sent un factor central. Sense una educació (social) transformadora i dinamitzadora d'una societat més exigent i menys conformista serà difícil estructurar una aliança cultural, social i econòmica per al desenvolupament. L'educació, en el seu vessant social i per al desenvolupament –concebuda com un procés interactiu de participació i trobada entre les persones, les institucions, els governs i les cultures– està destinada a fomentar el sentit d'interdependència, responsabilitat i, en termes generals, una nova consciència d'humanitat i de ciutadania global (Vargas, 2014).

Germán Vargas Callejas
Professor de la Universitat de Santiago de Compostel·la
german.vargas@usc.es

Bibliografia

AECID (2009). *Plan director de la cooperación española 2009-2012*. Recuperat el 7 d'agost de 2015, de: http://www.aecid.ht/uploadfile/plan_director_20092012.pdf

Alonso, J. A. (2005). "Objetivos de Desarrollo del Milenio. Potencialidades y limitaciones. *Documentación Social*". *Revista de Estudios Sociales y de Sociología Aplicada*, 156, 11-23.

Caride, J. A. (2009a). "Nuevas perspectivas para un futuro viable: los Objetivos de Desarrollo del Milenio". *Revista de Educación*, número extraordinari, pp. 77-98.

Caride, J. A. (2009b). "Los derechos humanos en las políticas educativas". En: Caride, J. A. (coord.). *Los derechos humanos en la educación y la cultura*. Argentina: Homo Sapiens, 27-71.

Cooperación Española (2014). *Compromiso universal por una agenda de desarrollo humano y sostenible. Posición española para la agenda post 2015*. Recuperat el 15 d'agost de 2015, de: http://www.cooperacionespanola.es/sites/default/files/posicion_espanola_post2015_borrador_4_31_julio_2014.pdf

Economistes sense fronteres (2014). *Los ODM: un balance provisional en perspectiva de futuro. Economistas Sin Fronteras*. Recuperat el 17 d'agost de 2015, de: <http://www.2015ymas.org/centro-de-documentacion/publicaciones/2014/1571/los-objetivos-del-milenio-un-balance-provisional-en-perspectiva-de-futuro/#.VfxjaVI6AjE>

García, J. F. (2009). "Introducción". En: García, J. F. (ed.). *Encuentro y alianza de civilizaciones*. Granada: Editorial Universidad de Granada, 7-14.

Gimeno, J. A.; Andrés, J. M. (2005). "La ayuda oficial al desarrollo y los ODM". *Documentación Social. Revista de Estudios Sociales y de Sociología Aplicada*, 136, 59-74.

Grup de les Nacions Unides per al Desenvolupament (2014). *Implementació de l'agenda per al desenvolupament després del 2015. Oportunitats a nivell nacional i local*. Recuperat el 29 de juliol de 2015, de: http://www.undp.org/content/dam/undp/library/MDG/Post2015/Delivering%20the%20Post-2015%20Development%20Agenda_Spanish_web.pdf

Marchesi, A.; Martín, E. (2015). *Calidad de la enseñanza en tiempos de crisis*. Madrid: Alianza Editorial.

Martínez, I. (2015). "Visiones del desarrollo en la agenda post-2015". En Economistas sin fronteras (2013). *La agenda de desarrollo post-2015: ¿más de lo mismo o el principio de la transición?* Recuperat el 20 d'agost de 2015, de: <http://www.2015ymas.org/centro-de-documentacion/publicaciones/2013/1554/la-agenda-de-desarrollo-post-2015-mas-de-lo-mismo-o-el-principio-de-la-transicion/#.VfxXL1I6AjE>

Mayor Zaragoza, F. (2009). "Cultura de Paz: del conflicto a la alianza". En García, J. F. (ed.). *Encuentro y alianza de civilizaciones*. Granada: Editorial Universidad de Granada, 15-21.

Ministeri d'Afers estrangers i de Cooperació (2007). *Estrategia de Educación para el Desarrollo de la Cooperación Española*. Recuperat el 19 d'agost de 2015, de: http://www.aecid.es/Centro-Documentacion/Documentos/Planificaci%C3%B3n%20estrat%C3%A9gica%20por%20sectores/estrategia_educacion_desarr.pdf

Mundonegrodigital (2015). *Gente solidaria. Pablo Martínez Oses* (entrevista). Recuperat l'11 d'agost de 2015, de: <http://www.mundonegro.com/mnd/gente-solidaria-pablo-martinez-oses-plataforma-2015-mas>

Nacions Unides (2000). *Declaració del Mil·lenni*. Recuperat el 2 d'agost de 2015, de: <http://www.un.org/spanish/milenio/ares552.pdf>

Nacions Unides (2013). Objectius de desenvolupament del mil·lenni. Informe de 2013. Nova York, Nacions Unides. Recuperat l'1 de setembre de 2015, de:

<http://www.un.org/es/millenniumgoals/pdf/mdg-report-2013-spanish.pdf>

Nacions Unides (2015) Objectius de desenvolupament del mil·lenni. Informe de 2015. Nova York, Nacions Unides. Recuperat el 3 de setembre de 2015, de: http://www.un.org/es/millenniumgoals/pdf/2015/mdg-report-2015_spanish.pdf

Nuscheler, F. (1996). *Lern –und Arbeitsbuch Entwicklungs- politik*. Bonn: Dietz.

Oxfam Intermon (2014). *La realidad de la ayuda 2014. 2015: año cero*. Recuperat el 9 d'agost de 2015, de: https://realidad-de-la-ayuda.s3.amazonaws.com/uploads/document/file/212/CapituloPolitico_FINAL.pdf

Oxfam Intermon y UNICEF (2015). *España frente a los retos de la agenda de desarrollo Sostenible*. Recuperat el 7 d'agost de 2015, de: <https://oxfamintermon.s3.amazonaws.com/sites/default/files/documentos/files/Espana-RetosDesarrolloSostenible.pdf>

Pérez Serrano (2003). *Pedagogía social – Educación Social: construcción científica e intervención práctica*. Madrid: Narcea.

Rodríguez, J. (2009). “Diálogo de civilizaciones. La visión franciscana”. En García, J. F. (ed.). *Encuentro y alianza de civilizaciones*. Granada: Editorial Universidad de Granada, 117-127.

Sachs, J. D. (dir.) (2005). *Invirtiendo en el desarrollo. Un plan práctico para conseguir los Objetivos de Desarrollo del Milenio*. Nueva York: Naciones Unidas – Millenium Project. Recuperat el 19 d'agost de 2015, de: <http://www.unmillenniumproject.org/documents/overviewSpanLowRes.pdf>

Sampaio, J. (2011). Pròleg. En Cajal, M. *La alianza de civilizaciones de las Naciones Unidas. Una mirada al futuro*. Madrid: Editorial Biblioteca Nueva, 15-19.

Unceta, K. (2013). “Cooperación para el desarrollo: anatomía de una crisis”. *Íconos. Revista de Ciencias Sociales*, 47, 15-29.

Vargas, G. (2014). “Educar para unha nova conciencia de humanidade”. *Revista Galega de Educación*, 58, 12-15.